

Functions of the Mosque to Improve the Surrounding Environment

Sayyid Hamed Shari'atmadari¹ Saeed Rousta Azad²

Received: 09/05/2020

Accepted: 09/06/2021

Abstract

The foundation of the Islamic society is based on the mosque. The mosque, with its various functions in various social dimensions and with emphasis on the spiritual aspect, has a guiding role for human beings towards Allah Almighty. The teachings promoted from the mosque are all organized by directing the individual and social life of human beings to the path of righteousness and, as a result, his happiness. The mosque, apart from its inner capacities to guide human beings, can make the public space similar to its inner space in interaction with other institutions of society. The general expectation from the environment around the mosque is the impact of the spiritual atmosphere inside the mosque on its surroundings. However, today the environment around the mosque is mainly influenced by external social life and the mosque has little effect on it for various reasons, and therefore we see committing all kinds of crimes, social incompatibilities, tensions, thefts, conflicts, etc. in the neighborhood and communities where there usually exists a mosque. The question is how the mosque can act in the face of these minor problems and help

1. M. A., University of Islamic Sciences, Qom, Iran (Corresponding Author), hamed.shariat@gmail.com

2. PhD in Islamic Sciences, Area of study: Theoretical Foundations of Islam, Qom, Iran. Asaeedazad@bou.ac.ir

* Shari'atmadari, S. H., & Rosta Azad, S. (1400 AP). Functions of the Mosque to Improve the Surrounding Environment. *Journal of Islam and Social Studies*, 8(32), pp. 185-207.

DOI: 10.22081/jiss.2021.60900.1808.

improve its surrounding environment. The research method is descriptive-analytical. The Findings suggest that the capacities of improving the social environment around the mosque have not been well identified and explained, and therefore have been less used in practice. The mosque can help improve the neighborhood and its surroundings and play a special role in the formation of Islamic society through activating its interaction mechanisms with the surrounding environment, such as defining specific parts of the mosque and neighborhood, using the capacity of social and managerial science elites, and benefiting the ability of families to take on some roles in official institutions.

Keywords

Mosque, social harm, neighborhood, role.

کارویژه‌های مسجد برای سالم‌سازی محیط پیرامون

سیدحامد شریعتمداری^۱ سعید روستاآزاد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۰

چکیده

بنای جامعه اسلامی بر محوریت مسجد گذاشته شده است. مسجد با کارکردهای متعدد خود در ابعاد مختلف اجتماعی و با تأکید بر جنبه معنوی، نقشی هدایت‌کننده برای انسان‌ها به سوی خداوند متعال دارد. آموزه‌های نشریافته از مسجد، همگی با جهت‌دهی زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها به صراط مستقیم و در نتیجه، سعادت او سامان یافته‌اند. مسجد، سوی از ظرفیت‌های درونی خود برای هدایت انسان‌ها، می‌تواند در تعامل با دیگر نهادهای جامعه فضای عمومی را مشابه فضای درونی خود نماید. انتظار عمومی از محیط پیرامون مسجد، تأثیرگذاری فضای معنوی درون مسجد بر اطراف آن است. با وجود این، امروزه محیط پیرامون مسجد، عمدتاً متأثر از زندگی اجتماعی بیرونی است و مسجد به دلایل مختلفی تأثیرات کمی بر آن دارد و لذا شاهد ارتکاب انواع جرم‌ها، ناسازگارهای اجتماعی، تنش، سرقت، نزاع و... در محله و جوامعی هستیم که معمولاً مسجد هم وجود دارد. سؤال این است که مسجد در مواجهه با این مشکلات خُرد چگونه می‌تواند عمل کند و به سالم‌سازی محیط پیرامون کمک کند؟ روش تحقیق نیز توصیفی تحلیلی است. یافته‌های نشان می‌دهد، ظرفیت‌های سالم‌سازی محیط اجتماعی پیرامون مسجد به خوبی شناسایی و تبیین نشده و لذا در عرصه عمل نیز کمتر به کار گرفته شده است. مسجد می‌تواند با فعال کردن سازوکارهای تعامل خود با محیط پیرامون از قبیل، تعریف بخش‌های خاص مسجد و محله، استفاده از ظرفیت نخبگان علوم اجتماعی و مدیریتی، بهره‌گیری از توانمندی خانواده‌ها در واگذاری برخی از نقش‌های نهادهای رسمی، به سالم‌سازی محله و محیط پیرامون خود کمک کند و در شکل‌گیری جامعه اسلامی نقشی ویژه ایفا نماید.

کلیدواژه‌ها

مسجد، آسیب اجتماعی، محله، نقش.

۱. کارشناسی ارشد، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول). hamed.shariat@gmail.com

۲. دکتری معارف اسلامی، گرایش مبانی نظری اسلام، قم، ایران. Asaeedzad@bou.ac.ir

* شریعتمداری، سیدحامد؛ روستاآزاد، سعید. (۱۴۰۰). کارویژه مسجد برای سالم‌سازی محیط پیرامون. فصلنامه

علمی - پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۳۲)، صص ۱۸۵-۲۰۷. DOI: 10.22081/jiss.2021.60900.1808

مقدمه

مسجد، برساختی اجتماعی و در بافت فرهنگ دینی نه یک سازه بلکه نهادی دینی - اجتماعی است که به تنظیم روابط انسان‌ها با خداوند و رابطه انسان‌ها با یکدیگر در محضر خداوند می‌پردازد (افروغ و دیگران، ۱۳۹۷). مسجد، اولین نهادی است که در حاکمیت اسلامی شکل گرفت و مسئولیت هنجارسازی در بسیاری از مناسبات مردم دین‌دار جامعه‌ی مدینه‌الرسول را بر عهده گرفت؛ اصولاً جریان اطلاعات، تصمیم‌گیری‌ها و آموزش و حکمیت و... همه و همه در مسجد انجام می‌شد و در واقع، روابط جامعه انسانی مسلمانان با مسجد عجین بود (محمدی، ۱۳۸۷، ص ۲۷).

به هرسوی، با تغییر مناسبات و تخصصی‌شدن امور، بدون هیچ قضاوت ارزشی در این باره، در جامعه‌ی کنونی یک‌به‌یک از مسجد گرفته شده و به نهادهایی دیگر سپرده شده است؛ نه تنها مسئولیت تنظیم هنجارها و نظام ارزشی از درون مسجد جدا شده است، بلکه سازه و سازوکار اجرایی آن هم در مکان‌ها و با اشکال دیگری تحقق می‌یابد؛ ولادت‌ها و مرگ‌ها در دفاتر دیوانی ثبت احوال تنظیم می‌شود، شکایت‌ها در عدلیه و محاکم قضایی مورد رسیدگی قرار می‌گیرند و آموزش فرزندان و بزرگ‌سالان در مدارس و دانشگاه‌ها و حتی حوزه‌های علمیه از مسجد منفک شده است. این جداسازی‌ها به مرور به کوچک‌انگاری حقیقت مساجد در اذهان مؤمنین انجامیده و در واقع، مهم‌ترین مسئله در نقش‌آفرینی مسجد، تقلیل هویتی آن در اذهان متولیان مسجد است (دربندی، ۱۳۷۴، ص ۱۱۰).

امروزه مساجد تنها عبادت‌گاه مؤمنان به صورت فردی و یا جمعی؛ آن‌هم در عباداتی که ارتباط مستقیم بنده و خالق را در برمی‌گیرد، تصور می‌شود در حالی که هویت حقیقی مسجد پایگاه مقدس و عظیمی است که اعمال جامعه‌ی اسلامی را به عباداتی در حیطه ارتباط با خالق یا مخلوق ولی در محضر خالق تبدیل می‌کند و به آن‌ها معنا می‌بخشد؛ لذا با اماکن مشابه آن در سایر مذاهب اصلاً قابل مقایسه نیست؛ اماکنی همچون کلیسا، کنیسه، خانقاه، آذرکوه، دیر، محیط‌هایی بی‌روح و مرده و محل انجام مراسمات تشریفاتی هستند که نهایتاً تک‌بعدی تلقی شده و ارتباط انسان با خدا را به وجهی محدود در برمی‌گیرند.

۱. هویت و جایگاه مسجد

در قرآن کریم، کلمه مسجد حدود ۲۸ مورد ذکر شده، ۲۲ بار به صورت مفرد (مسجد) و ۶ بار به صورت جمع (مساجد) به کار رفته است. همچنین ساختن مسجد، از مستحبات مؤکد است و پاداشی بزرگ و ثوابی بسیار دارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ بَنَى مَسْجِدًا فِي الدُّنْيَا اعطاه الله بكل شبر منه - او قال بكل ذراع منه - مسيرة اربعين الف عام مدينة من ذهب و فضة و در و ياقوت و زمرد و زبرجد و لؤلؤ؛ هر که در دنیا مسجدی بسازد، خداوند در برابر هر وجب - یا فرمود: هر ذراع - به مقداری که چهل هزار سال پیموده می شود، شهری از طلا و نقره و دُرّ و یاقوت و زمرد و زبرجد و لؤلؤ به او عطا می کند» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۲۰۴). قرآن کریم در سوره توبه آیه ۱۷ مشرکان را از آباد کردن مساجد خدا منع می کند و آنان را سزاوار چنین کار مقدس و با عظمتی نمی بیند. «ما كان للمشركين ان يعمروا مساجد الله شاهدین علی أنفسهم بالكفر اولئك حبطت اعمالهم و فی النار هم خالدون؛ مشرکان را نرسد که مسجد خدا را تعمیر کنند؛ در صورتی که به کفر خود شهادت می دهند، خدا اعمالشان را نابود خواهد گردانید و در آتش دوزخ آنها جاوید خواهند بود» و در آیه ۱۸، ویژگی آبادکنندگان مساجد را این گونه بیان می کند: «انما يعمر مساجد الله من آمن بالله و اليوم الآخر و اقام الصلوة و اتى الزكوة و لم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين؛ منحصرًا تعمیر مساجد خدا به دست کسانی است که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و نماز (پنج گانه) به پا دارند و زکات مال خود بدهند و از غیر خدا نترسند؛ آنها امیدوار باشند که از هدایت یافتگان هستند» (موسوی همدانی، ۱۳۷۸، ج ۹، ص ۲۶۴).

درباره اهمیت تقویت مسجد نیز احادیث فراوانی از طرق اهل بیت علیهم السلام رسیده است که اهمیت فوق العاده این کار را نشان می دهد. در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده: «مَنْ أَسْرَجَ فِي مَسْجِدِ سَرَاجًا لَمْ تَنْزَلِ الْمَلَائِكَةُ وَ حَمَلَةُ الْعَرْشِ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ مَا دَامَ فِي ذَلِكَ الْمَسْجِدِ ضَوْئُهُ؛ کسی که چراغی در مسجدی برافروزد، فرشتگان و حاملان عرش الهی مادام که نور آن چراغ در مسجد می تابد، برای او استغفار می کنند» (سیوری حلی، ۱۴۲۲ق، ج ۱، ص ۱۰۸).

گرچه آبادانی سازه مسجد در کنار آبادانی هویت و حقیقت مسجد مسئله کوچکی است، ولی با این حال، چنین پادشاه‌های عظیمی برای آن بیان شده است، ولی امروز آنچه بیشتر اهمیت دارد، عمران و آبادی معنوی مساجد است، و به تعبیر دیگر، بیش از آنچه به ساختن مسجد اهمیت می‌دهیم، باید به ساختن افرادی که اهل مسجد و پاسداران مسجد و حافظان آنند، اهمیت بدهیم. مسجد، باید کانونی باشد برای هر گونه حرکت جنبش و سازنده اسلامی در زمینه آگاهی و بیداری مردم، و پاک‌سازی محیط، و آماده‌ساختن مسلمانان برای دفاع از میراث اسلام؛ به‌خصوص باید توجه داشت، مسجد مرکزی برای جوانان با ایمان است نه مرکز بازنشستگان و از کارافتادگان و کانونی برای فعال‌ترین قشرهای اجتماع نه مرکز افراد بیکار و بی‌حال!

در واقع، تأکید قرآن بر وجود اوصاف و شرایطی خاص برای آبادکنندگان مساجد دارای دو جنبه؛ فردی و اجتماعی است. از جنبه فردی، شرایط مذکور از آن‌روی اهمیت پیدا می‌کند که آباد کردن مسجد بدون آن ویژگی‌ها عملی بی‌روح و پیکری بی‌جان است که در بارگاه ربوبی بی‌ارزش است و ثمری نخواهد بخشید و از بُعد اجتماعی نیز از آنجا که مسجد دارای نقش‌های مهم اجتماعی است، بایستی آبادکنندگان آن، انسان‌های صالح و برگزیده باشند تا مسجد قادر به ایفای نقش حیاتی خویش باشد؛ به تعبیر دیگر، بیش از آنچه به ساختن مسجد اهمیت می‌دهیم، باید به ساختن افرادی که اهل مسجد و پاسداران مسجد و حافظان آنند، اهمیت بدهیم. قرآن مجید کسانی که مردم را از مساجد خدا به هر شکلی بازمی‌دارند و مانع آنها می‌شوند، در نزدیک شدن و استفاده نمودن از این اماکن مقدس و محترم، ستم‌کارترین مردم نام می‌برد: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ؛ و کیست ستم‌کارتر از آنکه مردم را از ذکر نام خدا در مساجد منع کند و در خرابی آن، اهتمام و کوشش نماید، چنین گروه را نشاید که در مساجد مسلمین درآیند؛ جز آنکه ترسناک و بیمناک باشند. این گروه را در دنیا ذلت و خواری نصیب است و در آخرت، عذابی بسیار سخت» (بقره، ۱۱۴).

قرآن به این افراد وعده عذاب جهنم می‌دهد: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءَ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَن يَرِدْ فِيهِ بِالْهَادِ يُظَلِّمُ نَفْسَهُ مِن عَذَابِ أَلِيمٍ»؛ و آنان که به خدا کافر شده و مردم را از راه دین خدا منع می‌کنند و نیز از مسجد الحرامی که ما حرمت احکامش را برای اهل آن شهر و بادیه‌نشینان یکسان قرار دادیم، مانع (مردم) می‌شوند و کسی که در آنجا اراده دشمنی و تجاوز کرده و به خلق ظلم و ستم کند، همه را عذاب دردناک می‌چشانیم» (حج، ۲۵)؛ و خداوند به کسانی که مبارزه و دفاع از خود و این پایگاه مهم در برابر کافران برمی‌خیزند، وعده نصرت می‌دهد: «الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدَمَتِ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ؛ آن مؤمنانی که (به ظلم کفار) به ناحق از خانه‌هاشان آواره شده (و) جز آنکه می‌گفتند: پروردگار ما خدای یکتاست (جرمی نداشتند) و اگر خدا رخصت جنگ ندهد و دفع شر بعضی از مردم را به بعض دیگر نکند، همانا صومعه‌ها و دیر و مساجدی که در آنها نماز و ذکر خدا بسیار می‌شود، همه خراب و ویران می‌شد و هر که خدا را یاری کند؛ البته خدا او را یاری خواهد کرد که خدا را منتهای اقتدار و توانائی است» (حج، ۴۰).

در واقع، یکی از اهداف تشریح فریضه جهاد این بود که مسلمانان بتوانند مراکز بندگی خداوند (مساجد) را از شر دشمنان دین حفظ نمایند؛ زیرا از صدر اسلام دشمنان، مساجد و مراکز دینی را خطر جدی برای خود محسوب می‌کردند و درصدد این بودند که مراکز اجتماع مسلمین را از بین ببرند. از جمله (مساجد الله) در آیات قبل، این نکته به دست می‌آید که مساجد از قداست و حرمت ویژه‌ای برخوردار هستند؛ چون کلمه «مساجد» اضافه به الله شده است و این حاکی از آن است که مساجد خانه‌های خداوند در روی زمین هستند و در این خانه‌ها باید خداوند را با اخلاص یاد کرد؛ همان گونه که در سوره اعراف آمده: «قُلْ أُمِرْتُ بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ؛ بگو پروردگار من، شما را به عدل و دوستی امر کرده و نیز فرموده که در هر عبادت روی به حضرت او آرید و خدا را از سر

اخلاص بخوانید که چنانچه شما را در اول بیافرید به سویش باز آئید» (اعراف، ۲۹). مفسران در تفسیر جمله «وَأَقِيمُوا وَجوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»، تفسیرهای گوناگونی ذکر کرده‌اند که زیباترین آن این است که توجه خود را در هنگام اطاعت، خالصانه متوجه خدا نمائید و بُت و چیزهای دیگر را شریک او قرار ندهید.

برای رفتن به مسجد هم قرآن آدابی را بیان می‌دارد از آن جمله می‌فرماید: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ؛ ای فرزندان آدم! زیورهای خود را در مقام عبادت به خود بگیرید و هم از نعمت‌های خدا بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست نمی‌دارد» (اعراف، ۳۱). بی‌شک مراد از زینت تنها آراسته‌بودن به امور ظاهری نیست، بلکه باید گفت: زینت آراسته‌شدن به فضائل معنوی مانند: اخلاص و یاد خدا و حقیقت‌بندگی است، قلب انسان مسجدی، بایستی آراسته به طهارت و پاکی بوده و از شرک و ریا و اعتقادات نادرست به دور باشد (خرمشاهی، ۱۳۷۷، ص ۵۸۳). مسجد، پایگاهی برای عبادت و پرستش است و خداوند تبارک و تعالی به جهت اهمیت و فضیلت مساجد بر دیگر مکان‌ها مساجد را به خود نسبت داده و از آن خویش دانسته است: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا؛ و مساجد مخصوص خداست؛ پس نباید با خدا احدی غیر او را پرستش کنید» (جن، ۱۸).

۲. مسجد و سالم‌سازی محیطی

با تفصیل ذکر شده، گام اول در سالم‌سازی محیط و نقش‌آفرینی مسجد، تغییر رویکرد و نگاه از مسجد به مثابه عبادت‌گاه ویژه ارتباط مستقیم با معبود به نهادی اثربخش است که مسئولیت تنظیم ارتباط انسان‌ها با خداوند و با یکدیگر را در منظر دین اسلام برعهده دارد و به کنش‌های انسانی هویتی عبادی می‌دهد (افروغ و همکاران، ۱۳۹۷).

در جایی که اهالی مسجد و متولیان با چنین نگاهی سعی در نقش‌آفرینی اجتماعی به میزان مقدمات داشته باشند و جایگاه مسجد را در اذهان خود کم‌نینند، برای اجرای این نقش می‌بایست مسجد ابزارمند بوده و توان تأثیرگذاری داشته باشد؛ لذا می‌بایست

ابتدا با محیط اطراف خود در تعامل بوده و علاوه بر شناخت کامل نسبت به مسائل و ظرفیت‌ها، راهکار داشته و اقدام متناسب نماید. مسئله‌یابی و نگاه ظریف و دقیق به اطراف و دغدغه‌مندی در حل مسائل، اولین گام مسجد در این نقش‌آفرینی پس از پذیرش هویت اجتماعی مسجد است (شایگان، ۱۳۸۹، ص ۱۴۳).

نگارنده، نظام‌واره‌ای از مسائل را تنظیم کرده و بر اساس اولویت، ۴۰ مسئله را که در محلات بیشتر با آن مواجه می‌شوند، برشمرده است که مسجد می‌بایست برای تأثیرگذار شدن در حل آن مسائل ابزار مناسبی در این خصوص با همراهی حاکمیت و گروه‌های میانی در اختیار داشته باشد.

۳. آسیب‌های اجتماعی و خانه امن مسجد

رشد آسیب‌های اجتماعی، بنابر آنچه جامعه‌شناسان عنوان می‌کنند، از الگو و مدل خاصی پیروی نمی‌کند. در پدید آمدن آسیب‌های اجتماعی یک عامل دخیل نیست. آسیب‌های اجتماعی در جامعه ایران؛ همچون کلاف پیچیده و درهم تنیده‌اند که دلایل گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی عامل به وجود آمدن و البته رشد آن‌ها می‌شود (بیات، ۱۳۸۷، ص ۴۶).

ساده‌ترین نمونه را می‌توان در آسیب‌هایی مانند: اعتیاد و طلاق دید؛ اعتیاد، عامل طلاق و طلاق عامل اعتیاد است. همین معادله برای سایر آسیب‌های اجتماعی مانند: کودک آزاری، ازدواج کودکان، کارتن‌خوابی، سرقت، درگیری‌های خیابانی، اختلالات روحی روانی، خشونت علیه زنان، کودکان کار، اسیدپاشی، خیانت، بزه کاری، جرم و جنایت و مشکلات زیست‌محیطی نیز صدق می‌کند (نوروزی و بارانی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۴).

از این رو، یافتن پاسخی روشن برای این پرسش که علت اصلی افزایش آسیب‌های اجتماعی چیست؟ امری دشوار به نظر می‌رسد؛ آنچه روشن است این است که هر جا جامعه‌پذیری و آموزش مهارت‌های زندگی در افراد با چالش روبه‌رو شود، آسیب‌ها نیز مجال یافته و چون دومینویی اعضای جامعه را گرفتار می‌سازند (بیات، ۱۳۸۷، ص ۵۳).

گذار از مراحل توسعه یافتگی و رویارویی با مدرنیته از عوامل جدی بروز آسیب‌های اجتماعی است. تزلزل الگوها و هنجارهای قبلی و مستقر نبودن هنجارهای جایگزین، درهم‌ریختگی و آشفتگی ساختارهای متقابل و مراجع گوناگون و متکثر نظام‌های هنجاری، جوامع را دچار شکاف‌های عظیم اجتماعی می‌نماید. سپس تغییر، همه اقشار را گرفتار ساخته و فناوری به همه سطوح زندگی، اندیشه، روابط و رفتارها وارد می‌شود. هرچه تغییرات، گسترده‌تر باشد، شکاف‌های ساختاری بیشتر شده و جامعه آسیب‌پذیرتر خواهد شد (روشه، ۱۳۷۶، ص ۱۰۴). افزایش آسیب‌های اجتماعی در جامعه ایران و تلاش برای پیشگیری و کاهش آن نیازمند توجه به برخی امور کلیدی؛ چون هویت و نظام ارزشی است و آنچه مسلم است، آسیب‌های اجتماعی متعلق به طبقه و قشر خاصی نیستند، تنها شدت آسیب‌ها میان طبقات تفاوت دارد (رشادتی، ۱۳۸۷، ص ۲۵۱).

در پیشگیری از آسیب‌ها و تضادهای رفتاری که منجر به مسائلی اجتماعی می‌شوند، خانواده در جایگاه اول است. پس از آن، هر دوره‌ای که در رشد کودک مؤثرتر است؛ اعم از رسانه، محیط، آموزش و پرورش و...؛ یعنی هر آنچه در اجتماعی کردن و تربیت انسان نقشی بر عهده دارد، در پیشگیری از آسیب‌ها یا بالعکس پدید آمدن آن‌ها مؤثر است (سعیدی خوندایی، ۱۳۹۲، ص ۴۵).

کودکان، زمانی در مسیر آموزش درست و اجتماعی شدن قرار می‌گیرند که پدر و مادر از نظر سلامت روح و روان در وضعیت مطلوب بوده و خود شیوه‌های صحیح پرورش و تعلیم کودکان را آموخته باشند. والدینی که درگیر روابط ناسالم اجتماعی، تامین معاش، عادات و رفتارهای ناپسند باشند، به‌طور حتم تأثیر مناسبی بر فرزندان و نسل‌های آینده نخواهند داشت. اینجاست که جامعه‌پذیری با اخلال روبه‌رو شده و کودک برآمده از دل این خانواده و محیط، با انواع آسیب‌های روحی و رفتاری روانه جامعه می‌شود (سعیدی خوندایی، ۱۳۹۲، ص ۶۷).

در هر حال، اکنون جای خالی مهارت‌های مهمی: چون خویشتن‌داری، کنترل خشم، شیوه ارتباطات اجتماعی، تقویت مهارت‌های فردی، آموزش فعالیت‌های جمعی، استعدادیابی و هویت‌بخشی دینی در میان نسل نو حس می‌شود. از همین انگاره، می‌توان

بروز رفتارهای ناهنجار نسبت به باورهای ملی و مذهبی را که ناشی از نادیده‌انگاشتن آداب و سنن فرهنگی و دینی و کم‌رنگ‌شدن ارزش‌های اخلاقی و ملی است، تحلیل نمود.

خانواده، به‌عنوان مهمترین مأمن و پناهگاه، به جهت درگیری با ده‌ها عامل اقتصادی و اجتماعی و یا جداسدن از حقیقت اصلی خانواده و کارکردهای محوری آن، خود به میدان کارزاری بدل گشته که نه تنها عهده‌دار رفع مشکلات نیست، بلکه نیازمند توجه جدی برای رفع مشکلات است.

از سوی دیگر، همین تغییرات اجتماعی در ارتباط با مسجد نیز روی داده است و کارکردهای ویژه این خانه‌ی امن الهی، از مسجد به ارگان‌ها و دستگاه‌های عریض و طولی سپرده شده که آسیب‌های اجتماعی خانواده‌ها در میان پیچ‌وخم اداری آن‌ها به فراموشی سپرده شده است. مسجد به‌عنوان خانه‌ی امن الهی، توان جمع‌ظرفیت‌ها، پیشگیری، تربیت، آموزش و حتی توان حل مسئله را دارد؛ لذا ایده اصلی در نقش آفرینی مسجد بر مبنای پیوند خانواده و مدرسه با مسجد گذاشته شده است.

۴. مزیت مسجد در اصلاح محیط پیرامون

۴-۱. مسجد، سنگر ثابت بدون تغییر

همواره یکی از دغدغه‌های فعالان فرهنگی در سازمان‌ها، تغییر نگرش‌ها و رویکردها با تغییر در لایه مدیریتی است. متأسفانه گاهی طرحی بسیار عالی و کاربردی از سوی یک یا چند دستگاه پیش رفته و قبل از آن‌که به ثمره‌ی حقیقی خود برسد با تغییری در لایه‌های مدیریتی به‌طور کامل رها شده و پس از آن تمامی نتایج از میان رفته است. هر یک از مدیران می‌تواند ده‌ها مورد مثال بزند که چگونه با تغییر در رأس حاکمیت یا حتی تغییر در بخش‌های مدیریتی؛ مانند فرمانداری و مانند آن، تمامی اجزاء شهری دچار تغییر رویکرد شده‌اند و محله‌ها با انواع مشکلات خودشان باقی مانده‌اند و از سوی دیگر، به جهت شناخت ناکافی نسبت به نوع مسئله در هر یک از محلات، معمولاً نگاهی دور و تعمیم‌گرایانه به مسائل دارند؛ در حالی که چون مسجد از میان خود مردم و

بدون چشم‌داشت مادی و غالباً از میان افرادی با تعهد بسیار بالا نسبت به مردم اداره می‌شود: ۱. با تغییرات سیاسی و حاکمیتی تغییر نمی‌کند، ۲. شناخت کافی و دقیق از محله دارد و ۳. دارای انگیزه‌ای بالا برای اصلاح محیط زندگی خود دارند (قوایی و معروفی، ۱۳۸۹، صص ۲۱۹-۲۳۴). پس علاوه بر نظارت درونی، انگیزه‌های بالایی برای اصلاح و ارتقاء سطح محله در میان فعالان مسجد وجود دارد (پیربابایی و ربیعی‌فر، ۱۳۹۷)؛ کسانی که خود را متعلق به محله و مسجد می‌دانند و برای رفع مشکلات آن تلاشی دائمی دارند؛ پس طبیعی است که اگر مسجد برای حل مسئله‌ای اقدام کند، مؤثرتر، پردوام‌تر و دقیق‌تر خواهد بود.

۲-۴. درون‌زابدون محله با محوریت مسجد.

زمانی که حاکمیت به دنبال حل مسئله‌ای است و دستگاه‌های خود را بدون دقت نسبت به سایر پیامدهای آن به راه می‌اندازد، بودجه‌ای گزاف هزینه می‌شود که غالباً به صورتی موقت و مقطعی پیش‌بینی شده و به دنبال آثار بلندمدت نیست؛ همین‌طور توان مدیریت مالی گسترده برای تمامی محلات از سوی حاکمیت وجود ندارد؛ پس بهترین راه، حساس کردن مردم نسبت به مسئله، درون خود محله و آماده کردن ایشان برای ایفاء نقش مناسب در راستای کاهش مشکلات و افزایش کیفیت زندگی در محله است؛ اما سؤال این است: بر فرض که مردم بخواهند در حل مسئله در درون محله خود مشارکت کنند؛ چه مشارکت مالی و چه مشارکت انسانی؛ اما کدام‌یک از نهادهای درون محله قادر است بدون کمترین تنش و با کارآمدترین وجه به حل مسئله بپردازد؟

پاسخ این سؤال را می‌بایست از نهادهایی؛ چون کمیته امداد حضرت امام خمینی علیه السلام یا بهزیستی و امثال آن پرسید. آنچه نگارنده طی بررسی و ریزنی مکرر به آن رسیده، این است که بهترین مقر و سنگر همان‌گونه که امام خمینی علیه السلام فرمودند، مسجد است (امام خمینی، ۱۳۹۳، ج ۱۲، ص ۳۹۳) که باید حفظ شود تا بتواند خود و محیط اطراف خود را از آسیب‌ها و مشکلات حفظ نماید؛ چرا که مسجد به جز شئون معنوی و قداست خود، مستقل‌ترین مرکز درون محله است که نسبتی خاص به یکی از مسائل ندارد و امکان

ورود به همه مشکلات مردم را دارد؛ محل مراجعه بزرگان محله است و تمامی فعالان درون محل با آن ارتباطی وثیق دارند و از روز نخستین که پیامبر رحمت و عطوفت آن را در مدینه‌النبی بنا نهاد، محل امن و پناهگاه مردم بوده است.

۵. گام به گام در نقش‌آفرینی مسجد و سالم‌سازی محیطی

۵-۱. گام نخست: شناسایی

روشن است که محوری‌ترین رکن هر عملیات و برنامه‌ای، شناسایی است؛ این که بدانید با چه مسئله‌ای روبرو هستید؟ با چه استعداد و ظرفیتی؟ چه امکاناتی؟ و چه اهدافی؟ و پرسش‌هایی مانند آن.

از سوی دیگر مسجدی که قرار بود در اطراف خود مؤثر باشد، می‌بایست حداقل‌ها و توان‌مندی‌های خود را ثابت کرده باشد تا بتواند سایر امور را نیز به پیگیری و مدیریت کند. امروزه، برخی از مساجد هستند که از پس حل تعارضات و اختلافات درونی خود بر نمی‌آیند؛ چه رسد به اینکه به مسئله مردم بپردازند! مساجدی هستند که خود مسئله و مشکل برای محل ایجاد کرده‌اند؛ پس چگونه قرار است به سایر مشکلات محله توجه نمایند؟! لذا می‌بایست با برنامه‌ای و به شکلی مساجد فعال و آماده را شناسایی کنیم و معیارهای مسجد طراز را که توان حل مسئله درون محله خود دارد را مشخص نماییم؛ همین‌طور لازم است برای شروع برنامه و اقدام، از طریق مساجد مشکلات محله را به‌صورتی دقیق بدانیم (عابدی و همکاران، ۱۳۸۴)؛ برای نمونه، در برنامه‌ای عملیاتی، اقدامات ذیل انجام شد:

۱. معرفی عملیات همدلی مؤمنانه در میان کلیه مساجد و رصد دقیق نحوه عملکرد ایشان که بروز و ظهور نیروهای فعال و مستعد و مساجد آماده را نمایان می‌ساخت؛

۲. استفاده از ظرفیت خود مسجد برای شناسایی محله که با انجام آن اولاً: مسجد نسبت به مسائل محله خود آگاه‌تر می‌شد و ثانیاً، با شناسایی دقیق، ظرفیت خود مسجد و عوامل دخیل در آن کاملاً روشن می‌گشت؛

۳. تعریف ظرفیت‌های لازم برای مسجد با استفاده از تجربه فعالان مسجد و بر اساس نیازهای موجود در محلات که ممکن است این نیاز را مسجد برطرف نماید؛ به‌عنوان مثال، آیا مسجد، محل مناسبی برای ارائه خدمات مشاوره دارد؟ اگر ندارد که ظرفیت نیست و اگر دارد، می‌بایست در این مورد فعال شود تا توان مسجد برآورد گردد و به همین واسطه نیروهای مستعد نیز فعال می‌گردند. بر همین اساس مقرر شد حتما دفترخانه سبز «خدمات مشاوره» دفترخانه اعتماد «خدمات پیشگیری و مقابله با اعتیاد» و دفترخانه نیکوکاری «خدمات معیشتی» ثبت گردد و در حل مسائل مردم محل از این ظرفیت‌ها بهره‌گیری شود. همچنین مساجد شهر قم با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی به چند رده تقسیم شدند که فعال‌ترین آنها برای مسئولیت کار انتخاب گردیدند.

۲-۵. گام دوم: طراحی و اقدام

در این گام، بر اساس منطق مسئله‌محوری و نقطه‌زنی، سه حلقه نهادی پیش‌بینی شده است؛ سه حلقه‌ای که عملیات شناسایی خانواده، شناسایی مسئله و کاستن از مشکلات خانواده را با یاری‌جستن از همه نیروهای میدانی در برنامه خود دارد.

۱-۲-۵. حلقه اول: گروه‌های تبلیغی

گروه‌های تبلیغی به‌عنوان پیشقراولان و خط‌شکنان در منطقه حاضر هستند و برنامه‌های تبلیغی خود را با درصد غلیظ‌تری نسبت به آموزش تربیت دینی و تبیین ابعاد مسائل زندگی و به نوعی بازکردن مسیر در دل خانواده‌ها ارائه می‌نمایند. ایشان مبنای اصلی جلسات خود را در مساجد پایه می‌گذارند، اما از آن‌جا که چه‌بسا بیشترین آسیب‌ها در میان مخاطبین غیرمذهبی وجود دارد و به یک‌معنا هرچه خانواده پیوندی عمیق و حقیقی با دین برقرار کرده باشد، کمتر در دام آسیب‌های اجتماعی و مشکلات قرار می‌گیرد، ناگزیر از برقراری ارتباط در بوستان‌ها و اماکن عمومی‌تری هستیم؛ حتی حضور در مدارس و آشناکردن والدین با مسائل تربیتی، خانوادگی و اجتماعی، سواد

رسانه‌ای و معضلاتی از قبیل: اعتیاد و مفساد اخلاقی و مانند آن هم به نحوی آموزشی است که پیشگیری برای بسیاری از خانواده‌های مخاطب را در بر خواهد داشت و هم خانواده‌های آسیب‌دیده را با افرادی آشنا می‌کند که بتوانند راحت‌تر با آنها ارتباط برقرار نموده و مشکلات خود را مطرح کنند؛ چون بسیاری از این خانواده‌ها، به دلیل ضعف در اعتماد یا ناآشنا بودن با ابعاد معضل خود و بسیاری عوامل دیگر، به راحتی برای حل مشکل خود اقدام نمی‌نمایند، اما پس از مراجعه این خانواده‌ها و آشناسدن با مسائل ارزشمند تربیت دینی و اجتماعی، تمرکز برنامه‌های گروه‌ها بر اجرای برنامه در مساجد است.

بر این اساس، گروه‌های تبلیغی هم آموزش عمومی نسبت به مسائل دینی و تربیتی را بر عهده دارند و هم شناسایی خانواده‌های در معرض آسیب یا آسیب‌زرا را و نیز ثبت آنها در سامانه و تحویل پرونده ایشان به حلقه دوم و برای راهکار هم می‌توان به جذب مخاطب خاکستری یا سیاه در مدارس و محیط‌های عمومی و برقراری ارتباط ایشان با مسجد اشاره کرد (فرهادی، ۱۳۷۳).

۵-۲-۲. حلقه دوم: گروه‌های تبلیغ تخصصی و مسئله‌یابی

سؤال اساسی اینجاست که بر فرض؛ ما خانواده‌های آسیب‌دیده را شناسایی کردیم، سپس چه اتفاقی خواهد افتاد و چه اثری خواهد داشت؟ در پاسخ باید گفت: گروه‌های تخصصی‌تر نظیر: گروه سفیران انقلاب، اسوه، رهنمایان سعادت و... که تجربه کار با خانواده‌های آسیب‌دیده را دارند، در این مرحله وارد می‌شوند، طلابی که توانمندی برقراری ارتباط با خانواده‌های آسیب‌دیده را دارند و همراه دغدغه ارزشمند یاریگری می‌باشند، با سرزدن به ایشان و ارتباط‌گیری، سعی در شناسایی دقیق مسئله و حل مسئله ایشان می‌نمایند. بسیاری از این خانواده‌ها، مسئله‌ای اصلی دارند که با حل آن، سایر مسائل ایشان نیز برطرف خواهد شد، ولی شناسایی و حل آن کار بزرگ و حساسی است. گاهی یک خانواده در پی اعتیاد سرپرست خانوار یا طلاق یا مسئله‌ای حقوقی و یا مشکلی در خوداشتغالی، خانواده دچار مسائل و آسیب‌های گوناگون می‌شوند و مثلاً

دختر خانواده به یک شکل دچار مفاسد و روابطی می‌گردد که خود و خانواده را درگیر می‌نماید یا پسر به نوعی دیگر خشونت و پرخاشگری را بروز می‌دهد و مانند آن؛ حال اگر مسئله اصلی این خانواده برطرف شود، چه بسا کل اعضاء تا حدودی بهتر از قبل دور یکدیگر جمع شوند و از آسیب‌های متعدد ایشان به خودشان و دیگران جلوگیری می‌شود.

بنابراین، حلقه دوم، وظیفه برقراری ارتباط و شناسایی مشکل اساسی را دارد و می‌بایست از طریق ابزارهایی که در اختیار ایشان قرار داده می‌شود، به حل مسئله اصلی بپردازد. اما مسئله مهم این است که باید توان حل این مسائل را داشته باشد. در واقع، حلقه دوم، وظیفه برقراری ارتباط با خانواده‌های آسیب‌دیده و شناسایی مسئله اصلی و تلاش در حل آنها را از طریق ارائه خدمات مشاوره و استفاده از ظرفیت‌های درون‌محلّه بر عهده دارد.

۵-۲-۳. حلقه سوم: ارگان‌ها و نهادهای مرتبط

همان‌طور که پیشتر اشاره شد، حل این مسائل بسیار مهم است؛ چون نقطه عزیمت و اصلاح، محلّه است؛ با اصلاح خانواده‌های در معرض آسیب یا آسیب‌زاد قرار است هم از بروز آسیب‌های دیگر جلوگیری شود و هم خود این خانواده‌ها به مسیر متعادل زندگی بازگردند و حل این مسائل نیز جز با همراهی همه نهادها و ارگان‌های مؤثر، شدنی نخواهد بود. سازمان‌هایی مانند: آموزش و پرورش، دفتر تبلیغات اسلامی، دادگستری، استانداری و شهرداری، کمیته امداد حضرت امام، بهزیستی، سپاه، بسیج، سازمان تبلیغات، دبیرخانه کانون‌های مساجد و سایر مراکز دخیل و مؤثر باید یاری کنند تا مشاوره مناسب، اشتغال صحیح، حل مسائل حقوقی و قانونی، مسکن، ارتباط با مسجد و آموزش صحیح و ده‌ها مسئله دیگر که چه بسا از شکل‌گیری درست حلقه‌های اول و دوم به دست آمده، از طریق این ارگان‌ها و نهادها به راه‌حل نهایی نزدیک شوند.

از سوی دیگر، نهادها به‌عنوان تسهیل‌گر، ظرفیت‌های خود را که چه به‌لحاظ محمل قانونی و روال صحیح و چه به‌لحاظ منابع و وظائف ذاتی این دستگاه‌ها به گروه‌های

تبلیغی و فعالان فرهنگی درون محله «شورای محل» معرفی می‌نمایند و با تعیین مسائل و مشکلات و صورت‌جلسات درون‌محله که برای حل مسئله خود نیازمند ظرفیتی از این دستگاه‌هاست از طریق نماینده آن مجموعه در محل به کارسازی اقدام می‌شود؛ ظرفیتی که ارگان‌های همکار در این طرح به‌عنوان امکانات خود معرفی نموده‌اند؛ از جمله: تأسیس خانه نیکوکاری، خانه سبز، مجوزات شهرداری، امکانات دبیرخانه کانون‌های مساجد و اساتید مشاوره و پشتیبانی آموزشی و مانند آن از دفتر تبلیغات اسلامی نمونه‌هایی از ظرفیت‌های ارائه‌شده به محلات است.

بنابراین، هدایت‌گری و حل مسائل شناسایی‌شده از طریق حلقه دوم و سپس ورود تخصصی‌تر و تأمین موارد ممکن در محله از طریق ارگان‌های مرتبط و مؤثر صورت می‌گیرد تا اصلاح واقعی و قابل ارزیابی انجام شود.

۳-۵. گام سوم: ارزیابی و اثرسنجی

پس از امور ذکرشده و بر اساس اینکه، محور و مبنا خانواده است، بهترین راهکار، سنجش آثار برنامه اجراشده، ارزیابی از خانواده‌های مقاوم‌سازی شده است؛ یعنی در این محله چه تعداد خانواده هم مخاطب برنامه‌های آموزشی و پیشگیری بوده‌اند و هم کانال مناسب ارجاع مشکلات به ایشان ارائه شده و الان در وضعیت نسبتاً مطلوب به سر می‌برند. با گسترش خانواده‌های مقاوم‌سازی شده که شامل اطلاعات اولیه از خانواده و ارائه ظرفیت‌های مناسب به ایشان است، همراه با گزارش از خانواده‌های شناسایی‌شده دچار مشکل که مسئله ایشان برطرف شده، می‌توان به اثرسنجی نسبتاً مؤثر و در عین حال کاربردی دست یافت.

۳-۴-۵. رویکرد عمیق و فعالانه مسجد محور

از آن‌جا که مسجد، محل تعامل و تعایش انسان‌های مؤمن است و خود مولد معنویت و سبک زندگی و تربیتی دینی است، پرداختن به نیازهای درون محله و حساس بودن نسبت به پدیده‌های درون محله به صورتی فعال می‌تواند در پویایی محله

منجر شود (احمدیان و عرفانیان، ۱۳۹۴). وجود مسجدی که نسبت به کتاب‌خوانی، مردم را حساس می‌کند و محله کتاب‌خوان، محله بدون فقیر، محله بدون طلاق، محله پاک، محله دارای استعدادهای درخشان، محله ورزشی و مانند آن را با رویکرد فعالانه، می‌سازد، برای آن محله برکت و راه سعادت است؛

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نظری و میدانی نشان می‌دهد؛ هرگاه به مسجد به‌عنوان مهم‌ترین پایگاه اجتماعی دینی درون‌محله نظر شده و از ظرفیت‌های سالم‌سازی محیط اجتماعی پیرامونی او استفاده شده است، مسجد به‌خوبی توانسته در شناسایی و حل مسئله موفق عمل نماید و این کار با فعال کردن سازوکارهای تعامل خود با محیط پیرامون؛ از قبیل: تعریف بخش‌های خاص مسجد و محله، خدمت‌رسانی به نیازمندان، شناسایی و بهره‌گیری از استعدادهای درون‌محله و فعال‌سازی ظرفیت‌های ادارات و مجموعه‌های فرهنگی و اجتماعی به‌صورت کاربردی در محله و استفاده از ظرفیت نخبگان علوم اجتماعی و مدیریتی، و ایجاد نقش برای خانواده‌ها صورت پذیرفته و قابل اثرسنجی و ارزیابی است که مسلماً در تحقق جامعه اسلامی نقش به‌سزایی خواهد داشت (عبدلهی و همکاران، ۱۳۸۹)؛ همین‌طور تحقق محله‌ای دین‌مدار، سالم و به دور از تنازعات و تضادهای فرهنگی و اجتماعی، بدون نقش‌آفرینی مسجد امری غیرقابل تصور است؛ پس اولین راهکار، تغییر نگاه به مسجد و ایجاد زمینه نقش‌آفرینی آن در مسائل اجتماعی محیط پیرامون است.

استفاده از ظرفیت حلقه میانی و گروه‌های جهادی در فعال‌سازی مساجد و به میدان‌آوردن ظرفیت دستگاه‌های متولی در کنار مسجد که سبب افزایش توان مسجد در نقش‌آفرینی در محیط پیرامونی می‌گردد، ضرورتی انکارناشدنی در این کار است (وائقی، ۱۳۸۰، ص ۱۷۶). بهره‌گیری از نیروهای متخصص از سوی مسجد، حلقه مفقوده بیشتر طرح‌های اجراشده تاکنون و راز حل مسئله از درون محله است که به کاهش هزینه‌ها و افزایش بهره‌وری و اثربخشی؛ علاوه بر ارتقاء معرفت دینی و زیست مؤمنانه جامعه

کمک شایانی دارد (بیرانوند، ۱۳۹۰، ص ۱۴۲) در واقع، تخصصی شدن نباید بافت‌های اثرگذار جامعه اسلامی را به بافت‌هایی ناصحیح و ناهمگون تغییر دهد، بلکه ارتقاء جایگاه مسجد با نقش آفرینی بیشتر در زندگی روزمره و اجتماعی مردم با استفاده از ظرفیت‌های تخصصی راه‌حل اصلی حل مسئله است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. احمدیان، محمدعلی؛ عرفانیان، سمیرا. (۱۳۹۴). بررسی نقش مساجد در توسعه محله‌ای در شهر مشهد. مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۲(۳)، صص ۹۳-۱۱۰.
۲. افروغ، عماد؛ خان‌محمدی، کریم؛ و قنبری‌نیک، سیف‌الله. (۱۳۹۷). تعامل فرهنگی مسجد و جامعه از منظر آموزه‌های دینی. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۶(۲۲)، صص ۳۰-۵۷.
۳. بیات، بهرام. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی احساس امنیت. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۴. بیرانوند، محمد. (۱۳۹۰). منشور اجرایی فعالیت‌های فرهنگی در مساجد و رویکرد کادرسازی. تهران: نشر اقیانوس معرفت.
۵. پیربابایی، محمدتقی؛ ربیعی‌فر، ولی‌الله. (۱۳۹۷). تبیین نقش مساجد در ارتقاء سطح کیفیت زندگی ساکنین محلات شهر ایرانی - اسلامی (مطالعه موردی: مسجد حسینه اعظم، در محله حسینه شهر زنجان). مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۵(۹)، صص ۱۰۵-۱۲۵.
۶. تقوایی، علی‌اکبر؛ معروفی، سکینه. (۱۳۸۹). ارزیابی نقش مسجد در ارتقاء کیفیت محیط (مطالعه موردی: مسجد امیر تهران). فصلنامه مدیریت شهری، ۸(۲۵)، صص ۲۱۹-۲۳۴.
۷. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۳ق). وسائل الشیعه. قم: داراحیاء التراث العربی.
۸. خرماهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۷). دانشنامه قرآنی. تهران: انتشارات ناهید.
۹. دربندی، سیدعلیرضا. (۱۳۷۴). علل کاهش حضور مردم در مساجد. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۰. رجبی‌پور، محمود. (۱۳۸۲). درآمدی بر احساس امنیت در بستر امنیت عینی. فصلنامه دانش انتظامی، ۵(۲)، صص ۸-۳۰.
۱۱. رشادتی، جعفر. (۱۳۸۷). پیشگیری از جرم در قرآن. تهران: دفتر تحقیقات کاربردی پیشگیری ناجا.

۱۲. روشه، گئی. (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز (مترجم: عبدالحسین نیک‌گهر). تهران: نشر تیان.
۱۳. سعیدی خوندابی، مصطفی. (۱۳۹۲). بررسی مشارکت جوانان در مساجد با تأکید بر ساختار خانواده. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته شیعه‌شناسی. دانشگاه اصفهان.
۱۴. سیوری حلی، مقداد بن عبدالله. (۱۴۲۲ق). کنز‌العرفان فی فقه القرآن. قم: مکتب نوید اسلام.
۱۵. شایگان، فریبا. (۱۳۸۹). تبیین جامعه‌شناختی مشارکت مردم در مساجد. تهران: جامعه‌شناسان.
۱۶. صدوق، محمد. (۱۳۶۸). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. تهران: انتشارات حافظ.
۱۷. عابدی جعفری، حسن؛ جعفری، محمدصابر؛ شبیری، نسیم السادات؛ فخریان نجفی کاشانی، منا؛ شمس، راحیل؛ و عرب، نگار. (۱۳۸۴). طراحی مدل مطلوب کارکرد و مدیریت مساجد در قالب یک سازمان داوطلبانه مذهبی. مجله فروغ مساجد. مجموعه مقالات برگزیده سومین همایش بین‌المللی هفته جهانی گرامیداشت مساجد. قم: مؤسسه فرهنگی ثقلین. صص ۲۰-۳۱.
۱۸. عبدالهی، مجید؛ صرافی، مظفر؛ و توکلی، جمیله. (۱۳۸۹). بررسی نظری مفهوم محلّه و بازتعریف آن با تأکید بر شرایط محلّه‌های شهری ایران. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی. (۷۲)، صص ۸۳-۱۰۲.
۱۹. عسگری، علی. (۱۳۸۳). مبانی نظری و سنخ‌شناسی نظریه‌های توسعه اجتماع محلّی؛ چکیده مقالات همایش توسعه محلّه‌ای چشم‌انداز توسعه پایدار شهر تهران. تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
۲۰. فرهادی، محمد. (۱۳۷۳). بررسی عوامل جذب و دفع جوانان در مساجد تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
۲۱. گروه نویسندگان. (۱۳۹۱). مسجد، پایگاه اسلام، اهمیت، دستاوردها، راهکار حفظ و رونق مساجد از منظر حضرت امام علیه السلام و امام خامنه‌ای (مدظله). تهران: مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت.
۲۲. محمدی، محسن. (۱۳۸۷). آثار گوناگون مسجد. قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تیان.
۲۳. معین، محمد. (۱۳۸۱). فرهنگ فارسی. تهران: نشر دبیر.

۲۴. موسوی خمینی. روح الله. (۱۳۸۹). صحیفه امام. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته.

۲۵. موسوی همدانی. محمدباقر. (۱۳۷۸). ترجمه تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۲۶. نوروزی، بهرام؛ بارانی، محمد. (۱۳۹۰). پیشگیری از جرم از نظریه تا عمل با تأکید بر نقش پلیس. تهران: شرکت ناجا نشر.

۲۷. واثقی، قاسم. (۱۳۸۰). تدابیر و سیره عملی امام رحمته در تأمین امنیت اجتماعی. تهران: انتشارات طاعتی.

۲۸. واعظی، احمد. (۱۳۸۱). جامعه مدنی، جامعه دینی (چاپ پنجم). تهران: نشر فرهنگ اسلامی.

References

* The Holy Quran

1. A Group of authors. (1391 AP). *Mosque, the base of Islam, its importance, achievements, the way to maintain and prosper mosques from the perspective of Imam Khomeini and Imam Khamenei (as)*. Tehran: Qadr Velayat Cultural and Artistic Institute. [In Persian]
2. Abdollahi, M., & Sarafi, M., & Tavakoli, J. (1389 AP). Theoretical study of the concept of neighborhood and its redefinition with emphasis on the conditions of urban neighborhoods in Iran. *Journal of Human Geography Research*. (72), pp. 83-102. [In Persian]
3. Abedi Jafari, H., & Jafari, M. S., & Shobeiri, N., & Fakhrian Najafi Kashani, M., & Shams, R., & Arab, N. (1384 AP). Designing an optimal model of operation and management of mosques in the form of a voluntary religious organization. *Journal of Forough Masajid*. Proceedings of the Third International Conference on the World Week of Mosque Commemoration. Qom: Thaqalain Cultural Institute. Pp. 20-31. [In Persian]
4. Afrough, E., & Khan Mohammadi, K., & Qanbari, S. (1397 AP). Cultural interaction between mosque and society from the perspective of religious teachings. *Quarterly Journal of Islam and Social Studies*, 6(22). Pp. 30-57. [In Persian]
5. Ahmadian, M. A., & Erfanian, S. (1394 AP). Investigating the role of mosques in neighborhood development in Mashhad. *Journal of Geography and Urban Development*, 2(3), pp. 93-110. [In Persian]
6. Asgari, A. (1383 AP). *Theoretical foundations and typology of local community development theories*; Abstract of Proceedings of the Conference on Sustainable Development Perspectives of Tehran. Tehran: Publications of the Social and Cultural Affairs Studies and Research Center of Tehran Municipality. [In Persian]
7. Bayat, B. (1387 AP). *Sociology of the feeling of security*. Tehran: Amirkabir Publications. [In Persian]
8. Beiranvand, M. (1390 AP). *Executive charter of cultural activities in mosques and staffing approach*. Tehran: Ocean of Knowledge Publications. [In Persian]

9. Darbandi, S. A. (1374 AP). *Reasons for reducing the presence of people in mosques*. Tehran: Islamic Propaganda Organization. [In Persian]
10. Farhadi, M. (1373 AP). *Investigating the factors of attracting and repelling youth in Tehran mosques*. Master Thesis. University of Tehran. [In Persian]
11. Hor Ameli, M. (1403 AH). *Wasa'il al-Shia*. Qom: Dar Ihya Al-Torath Al-Arabi. [In Arabic]
12. Khorramshahi, B. (1377 AP). *Quranic Encyclopedia*. Tehran: Nahid Publications. [In Persian]
13. Moein, M. (1381 AP). *Persian Dictionary*. Tehran: Dabir Publications. [In Persian]
14. Mohammadi, M. (1387 AP). *Various works of the mosque*. Qom: Tebyan Cultural and Information Institute. [In Persian]
15. Mousavi Hamedani, M. B. (1378 AP). *Translation of Tafsir Al-Mizan*. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
16. Mousavi Khomeini, R. (1389 AP). *Sahifeh Imam*. Tehran: The Institute for Preparation and Publications of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
17. Nowruzi, B., & Barani, M. (1390 AP). *Crime prevention from theory to practice with emphasis on the role of the police*. Tehran: Naja Nashr Company. [In Persian]
18. Pir Babaei, M. T., & Rabiei far, V. (1397 AP). Explaining the role of mosques in improving the quality of life of residents of Iranian-Islamic cities (Case study: Hosseinieh Azam Mosque, in Hosseinieh neighborhood of Zanjan). *Journal of Geography and Urban Space Development*, 5(9). Pp. 105-125. [In Persian]
19. Rajabipour, M. (1382 AP). An introduction to the feeling of security in the context of objective security. *Journal of Research Police Science*, 5(2), pp. 8-30. [In Persian]
20. Reshadati, J. (1387 AP). *Crime prevention in the Quran*. Tehran: NAJA Prevention Applied Research Office. [In Persian]
21. Roche, Gay. (1376 AP). *Sociology of Talcott Parsons* (A, Nikgozar). Tehran: Tebyan Publications. [In Persian]
22. Saduq, M. (1368 AP). *The reward of deeds and the punishment of deeds*. Tehran: Hafez Publications. [In Persian]

23. Saeedi Khondabi, M. (1392 AP). *Investigating youth participation in mosques with emphasis on family structure*. Master Thesis in Shiite Studies. University of Esfahan. [In Persian]
24. Shayegan, F. (1389 AP). *Sociological explanation of people's participation in mosques*. Tehran: Sociologists. [In Persian]
25. Sivari Heli, M. (1422 AH). *Kanz al-Irfan fi Fiqh al-Qur'an*. Qom: Navid Islam School. [In Persian]
26. Taqvaei, A. A., Ma'arufi, S. (1389 AP). Evaluating the role of mosque in improving the quality of the environment (Case study: Amir Mosque, Tehran). *Journal of Urban Management*, 8(25), pp. 219-234. [In Persian]
27. Waezi, A. (1381 AP). *Civil Society, Religious Society* (5th ed.). Tehran: Islamic Culture Publications. [In Persian]
28. Watheqi, Q. (1380 AP). *Imam's practical measures and manners in providing social security*. Tehran: Taati Publications. [In Persian]

